

UDC: 343(045)(575.1)

JINOYAT HUQUQIDA XATO VA UNING KVALIFIKATSIYA QILISHDAGI O'RNINI HAMDA AHAMIYATI

Masharifov Sirojbek Bahodirovich,
Xorazm viloyati yuridik texnikumi dekani,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0001-8559-9136
e-mail: suroj.beck@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat huquqida nisbatan kam o'rganilgan xato tushunchasi turli xorijiy va mahalliy huquqshunos olimlarning fikrlari asosida muallifning tahliliy mulohazalari asosida o'rganilgan. Maqolada jinoyat huquqida xato uning kelib chiqishi va uning o'rganilishi muayyan turlarga bo'linishi uning nazariy va amaliy asoslari jinoiy huquqiy tahlil qilingan. Muallif o'z fikrida yuridik va faktik xato turlarini tahlil qilgan va bundan tashqari xato tushunchasini boshqa turlarga bo'linish asoslarini ham keltirib o'tadi va bunga jinoyat huquqi sohasidagi xorijiy va mahalliy mualliflarning fikrlarini keltirgan holda ilmiy munozaraga kirishgan. Bundan tashqari xato va uning shakllari haqidagi fikrlari bilan ilmiy mulohaza qilingan. Ularning fikrlari orqali yoritilgan tahlillar muallif tomonidan tanqidiy o'rganilgan va o'zining huquqiy yechimlari taklif qilgan. Xato tushunchasini jinoiy huquqiy jihatdan turkumlash bo'yicha ham muallif takliflarni keltirgan. Shu bilan bir qatorda jinoyat kodeksining ayrim moddalarini tahlil qilib uning takomillashtirish va noaniqliklarni bartaraf qilish bo'yicha ham asosli takliflar berilgan. Maqola keng ilmiy jinoyat huquqiy mulohazalarga ega va unda keltirilgan xulosalar o'rinli va kelajakda jinoyat qonunchiligini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xato, yuridik xato, faktik xato, obyekt, subyekt, kvalifikatsiya, tafakkur.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОШИБКИ В УГОЛОВНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ

Машарифов Сирожбек Баходирович,
декан Хорезмского областного юридического техникума,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье на основе аналитических взглядов автора, которые основаны на мнениях различных зарубежных и отечественных правоведов, исследовано относительно малоизученное в уголовном праве

понятие ошибки. В статье анализируются теоретические и практические основы ошибки в уголовном праве, ее происхождение и разделение на определенные виды при ее изучении. Автор анализирует виды юридических и фактических ошибок, высказывает собственную позицию, а также приводит основания деления понятия ошибки на другие виды и вступает в научную дискуссию, приводя мнения зарубежных и отечественных авторов в области уголовного права. В статье научно аргументированы взгляды ученых на ошибку и ее формы. Доводы и заключения были критически изучены автором и предложены собственные правовые решения. Автор также вносит предложения по криминальной классификации понятия ошибки. Также анализируются некоторые статьи Уголовного кодекса и даются обоснованные рекомендации по его совершенствованию и устранению неясностей. Статья имеет широкий спектр научных уголовно-правовых мнений, а ее выводы актуальны и послужат совершенствованию уголовного права в будущем.

Ключевые слова: ошибка, юридическая ошибка, фактическая ошибка, объект, субъект, квалификация, мышление.

ERROR AND ITS ROLE AND SIGNIFICANCE IN CRIMINAL QUALIFICATION

Masharifov Sirojbek Bahodirovich,

Independent Researcher of Tashkent State University of Law, Dean of the
Khorezm Regional Law College

Abstract. In this article, the concept of error, which is relatively little studied in criminal law, has been studied based on the author's analytical considerations taking the opinions of various foreign and local jurists into account. The article analyzes the theoretical and practical basis of the error in criminal law, its origin and the division of its study into certain types. The author analyzes the types of legal and factual errors by his opinion, and also cites the basis for dividing the concept of error into other types, and enters into a scientific debate, citing the views of foreign and domestic authors in the field of criminal law. Ideas have been scientifically reasoned with the author's views on an error and its forms. The analyses were critically studied by the author and legal solutions have been offered. The author also makes suggestions on the criminal classification of the concept of error. Some articles of the Criminal Code were investigated and recommendations for its improvement and elimination of uncertainties are made. The article has a wide range of scientific criminal law considerations, and its conclusions are relevant and will serve to improve criminal law in the future.

Keywords: error, legal error, factual error, object, subject, qualification, thinking.

Kirish

So'nggi yillardagi sud, prokuratura va tergov amaliyoti materiallarini umumlashtirish shuni aniq ko'rsatmoqdaki, jinoyat ishlari bo'yicha jinoyat protsessining sudgacha bo'lgan bosqichlarida qonun buzilishi bilan bog'liq ko'plab xatolarga yo'l qo'yilmoqda. Kelajakda har doim ham sud tomonidan bu xatolar aniqlanmaydi va sud xatolariga aylanadi. Sut statistik ma'lumotlarga qaraganda Respublikadagi jinoyat sudlarida huquqbuzarliklar hodisasi yoki alomati yo'q bo'lganligi sababli ish yuritish tugallangan holatlar 2018-yilda 2430tani tashkil qilgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich 4338tani [1] tashkil qilib. Deyarli bir baravarga oshganini ko'rishimiz mumkin. Bu ko'rsatkichlarning oshib borayotganligi tergov va sudgacha bo'lgan davrda ba'zi muammolar borligidan dalolat beradi. Shu sababdan ham biz jinoyat huquqida jinoyatchi shaxsini tadqiq etib borishimiz lozim bo'ladi.

Jinoyat huquqida shaxsning o'zi sodir qilgan jinoyatga nisbatan ruhiy, aqliy holati muhim ahamiyatga ega. Bunda shaxsning harakat yoki harakatsizligining xususiyati va qilmishini to'g'ri tasavvur qilishi bilan bog'liq holatlar ham jinoiy huquqiy ahamiyatga ega bo'ladi. Jinoyat qonunchiligi jinoyatlarga qarshi kurashishning eng asosiy manbasi hisoblanib, unda shaxsning qilmishini baholash qanchalik muhim ahamiyatga ega bo'lsa, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir qilgan shaxsning holatini va qilmishga bo'lgan ruhiy, aqliy tasavvuri va tasavvurlarida yanglishmasligi ham shunchalik muhimdir. Muayyan harakatlarni (jumladan, jinoiy harakat yoki harakatsizliklarni) sodir etishda shaxsning xatosi bir qator fanlar doirasida muammo hisoblanadi. Ushbu yanglishish bilan sotsiologlar va psixologlar, faylasuflar va pedagoglar qiziqadi. Biroq, bu jinoyat huquqi uchun alohida ahamiyatga ega, chunki bu yerda shaxsning eng muhim manfaatlari, huquq va erkinliklari ta'sir qiladi.

Material va metodlar

Jinoyat huquqi sohasi yetuk olimlarining mavzuga oid ilmiy qarashlari tahlillari natijalariga asoslanib, xato, yuridik va faktik xato hamda uning shakllarini ilmiy metodik jinoiy-huquqiy tahlil qilgan holda Jinoyat kodeksiga jinoiy-huquqiy xato va uning turlarini aks ettiruvchi jinoyatlarni ifoda etishga qaratilgan qo'shimchalarning kiritilishiga oid takliflar keltirilgan. Mavzuni o'rganish davomida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, ilg'or xorijiy tajribani o'rganish, statistik tahlil bilan bog'liq ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqotning asosiy natijadorligi quyidagilarda ko'rinadi:

- 1) jinoyat huquqida xato tushunchasining faqat nazariy jihatdan emas, balki jinoyat qonunchiligida ham ifoda etilishi va bu orqali shaxsning qilmishini haqqoniy malakalash va adolatli jazo tayinlashga erishish;
- 2) xato turlarini tadqiq etish orqali uning turlarini chuqur o'rganish, uning eng muhim jihatlarini inobatga olish, uning shakl va turlarini kengaytirgan holda jinoyat huquqi nazariyasini boyitish.

Tadqiqot natijalari tahlili

Shaxsning jinoyat sodir etishdagi xatosi aybning mazmuni, shakli, darajasi va hajmiga ta'sir qiladi. Shu sababli u har bir jinoyat ishini ko'rib chiqishda

subyektiv ayblov chegaralarini belgilaydi, qilmishning malakalanishini, jinoyat huquqining ko'plab institutlarining qo'llanilishini, jinoiy javobgarlik va jazo chegaralarini belgilaydi. Bunda shaxs o'zining sodir qilmoqchi bo'lgan qilmishiga nisbatan uning yuridik yoki faktik (obyektiv) holatiga nisbatan xato tasavvur qiladi. Bu holat uning jinoiyligini istisno qilmaydi, albatta. Ammo bu xato qilmishning baholanishiga ma'lum ta'sir ko'rsatadi, shu sababdan ham jinoyat huquqida xato tushunchasi nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etiladi. Xatolik masalasi va uning ayb va jinoiy javobgarlikka ta'siri jinoyat huquqi nazariyasi va sud amaliyoti tomonidan hal qilinadi. Jinoyat qonunchiligi jinoyat sodir qilish jarayonidagi xatoga to'xtalmaydi, ammo bu uning jinoiy huquqiy ahamiyatini kamaytirmaydi. Ammo bu holat xato haqida turli qarama-qarshi fikrlar kelib chiqishiga ham olib keladi. Shaxsning ijtimoiy ahamiyatga molik qilmishni sodir etganlikdagi aldanishiga huquqiy baho berish bilan bog'liq muammolar jinoyat huquqi fani uchun yangilik emas. Uning ayrim jihatlari, qoida tariqasida, jinoyatning subyektiv tomonini o'rganishda B.S. Volkov, P.S. Dagel, G.A. Zlobin, V.E.V. Lunev, A.V. Naumov, B.S. Nikiforov, K.F. Tixonov kabi olimlarning asarlarida ko'rib chiqilgan. So'nggi yillarda jinoyat qonunchiligidagi xatolar muammosiga qiziqish ortdi.

Jinoyat huquqi nazariyasida xato tushunchasida bir-biriga o'xshash turli izohlar uchraydi. Ba'zi olimlar xatoni shaxsning ishning haqiqiy va qonuniy belgilariga nisbatan aldanishi deb tushunadilar [2, 106], boshqalar buni shaxsning sodir etilgan qilmishning haqiqiy va huquqiy xususiyatlari yoki xususiyatlari va uning oqibatlarini to'g'risidagi noto'g'ri tushunchasi sifatida izohlaydilar [3, 449], boshqalar buni odamning xatti-harakatiga noto'g'ri baholashi sifatida belgilaydilar [4, 195]. Keltirilgan izohlardan xato tushunchasining turli xususiyatlarini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, shaxsning o'z qilmishini qonuniy bahosini bilmaslik holati yoki shaxs sodir qilgan qilmishining huquqiy holatiga nisbatan xato qilishi sifatida talqin qilgan. Rus olimlarining izohlaridan biz quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin. Qilmish sodir qilish bosqichlari bo'yicha xatoni jinoiy maqsadga nisbatan xato, jinoyatni rejalashtirish bosqichidagi xato, bunda shaxs jinoyat obyektiga yoki jabrlanuvchiga yoki qilmishini jinoiyligiga nisbatan xato qilishi mumkin bo'ladi. Eng asosiysi bu jinoyat sodir qilish vaqtidagi xato bunda jinoiy maqsad amalga oshishi, oshmasligi uning sifat va miqdor ko'rsatkichlari turlicha namoyon bo'ladi. Keyingi bosqichda jinoiy oqibatning kelib chiqishi va uning xususiyatiga nisbatan yangilish holatidir.

Xato tushunchasi to'g'risida mahalliy huquqshunos olimlarning fikrlarini ham ko'rib chiqamiz. Jumladan, Rustamboyev fikricha, "Xato – bu shaxs tomonidan ijtimoiy xavfli qilmishini jinoyat sifatida ko'rsatuvchi obyektiv xususiyatlariga nisbatan yangilish yoki noto'g'ri tasavvur qilish, noto'g'ri baholash hisoblanadi [5, 221]". Ushbu izohda biz xato tushunchasining tafakkuriy belgi ekanligini anglashimiz mumkin. Ko'pchilik huquqiy manbalarda jinoyat qonunchiligidagi xatolik deganda, qonunni buzgan shaxs tomonidan uning harakatlari yoki harakatsizligi va ularning oqibatlarining haqiqiy yoki huquqiy mohiyatini noto'g'ri

baholashdir, degan izohlar uchraydi. Ushbu izoh, bizning fikrimicha, holatni to'liqroq ochib beradi.

Xato faqat qilmishni sodir qilgan shaxsning tasavvuri bilan bog'liq bo'lib qolmay, uning saviyasi bilan ham bog'liq bo'ladi. Ba'zi manbalarda xato kasbiy yoki faoliyat bilan bog'liq xatolar natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan jinoiy oqibatlarini keltiradi, bu ham xato tushunchasini keng qamrovli tushuncha ekanligini izohlaydi. Ba'zi hollarda, bu ma'lum bir jinoyatda ayblanayotgan shaxsning jazosiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun xatolar nima ekanligini aniq anglab yetish va ularni qilishdan oldin yaxshilab o'ylab ko'rish juda muhimdir. Xatoning chuqur izohini tahlil qilish orqali biz jinoyatchi shaxsning ijtimoiy xavfliligini aniqlashimiz mumkin bo'ladi. Jinoyat sodir etilganda, shaxs ongida uning huquqiy bahosi uchun muhim bo'lgan ayrim holatlar noto'g'ri aks etishi mumkin. Buning ajablanarli joyi yo'q, chunki odamlar odatda xato qiladilar. Biroq, muayyan jinoyat sodir etgan shaxsning aldanishi alohida qiziqish uyg'otadi, chunki bu uning aybi bilan, pirovardida, uning qilmishiga baho berish bilan bevosita bog'liqdir. Xatoning mavjudligi sodir etilgan qilmishning malakasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki u intellektual va irodaviy jarayonlarning mohiyati va mazmunini belgilaydigan jinoyatning subyektiv tomonining belgilari bilan qoplanadi.

Xato tushunchasi haqidagi boshqa mulohazalarni ham ko'rib chiqamiz. Xato deganda – shaxs o'zi sodir qilgan qilmishining yuridik va faktik holatlariga nisbatan adashishi tushuniladi [6, 44]. Ushbu izoh nisbatan sodda tahlildir. Bunda xatoning asosan ikkita yuridik, ya'ni huquqiy holati, qonunchilikdagi holati yuzasidan yanglishish bo'lsa, faktik xato, aniq vaziyatga uning belgilari xususiyatlari va voqea hodisani tushuna olmaslik natijasida yo'l qo'yiladigan xatolik hisoblanadi. Shu o'rinda mulohaza o'rnida, xatoning obyektiv va subyektiv tomondan tahlil qilamiz. Bizning fikrimizcha, obyektiv xatolik kvalifikatsiyaga ta'sir qilmasligi lozim. Bunda uning qilmishni sodir qilishga nisbatan qasdi yoki ehtiyotsizligi mavjud bo'lmaydi. Subyektiv xatolikda esa shaxsning holatni qilmishni yoki uning oqibatlarini aniq baholay olmaydi. Subyektiv xato esa shaxsning jinoiy qilmishni sodir qilishga bo'lgan xatosi, ammo bunda u, albatta, uning qilmishini ifodalaydi va uning xatosi ahamiyatga ega emas.

Bundan tashqari qilmishni sodir qilgan shaxsning holatga nisbatan jinoyat obyektiga nisbatan yanglishishi holati ham mavjud, bu holat uning jinoyatini istisno qilmaydi. Agar qilmish natijasida zararlangan obyekt jinoyat qonunining muhofaza obyekt bo'lsa, uning qilmishi, albatta, jinoyat sifatida e'tirof etilishi lozim. Ammo, yuqorida keltirgan kasbiy yoki mutaxassislik sohasiga oid xatosi tabiiy jarayon bo'lishi ham mumkin. Jinoyat qonunchiligi ilmiy texnikaviy yutuqlarga erishish uchun amalga oshirilgan asosli tavakkalchilik asosida kelib chiqqan jinoiy oqibat uning jinoyat ekanligini istisno qilgani kabi kasbiy jihatga xatoga yo'l qo'yish ham aslida jinoiylikni aynan qasd shaklini istisno qilishi lozim. Huquqshunoslar tomonidan beriladigan yanada kengroq ta'rifni keltiramiz. Xato – bu shaxsning sodir etilgan qilmishining ijtimoiy xavfliligi tabiati, mumkin bo'lgan oqibatlari va sabab-oqibat

munosabatlari, shuningdek ularning huquqiy bahosi to'g'risida noto'g'ri tushunchasi. Bunda biz qilmishni sodir qilgan shaxsning jinoyat sodir qilishni o'ylagan vaqtdan boshlab uning oqibati kelib chiqquncha bo'lgan bosqichlarini o'z ichiga olishini ko'rishimiz mumkin.

Yuridik lug'atda ta'rif berilishicha, xato shaxsning o'zi tomonidan sodir etilgan qilmish yoki oqibatlarining haqiqiy yuridik va faktik xususiyatini noto'g'ri tasavvur qilishidir [7, 539]. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, xato deganda biz shaxs tomonidan sodir etilgan qilmishning u yoki bu yuridik mohiyati yoki oqibatini "noto'g'ri baholash", "noto'g'ri tasavvur qilish", "yanglishish" tushunilishi lozim. Yuridik manbalarni xatoning xususiyati va qilmish sodir qilgan shaxsning qilmishiga bo'lgan munosabatidan kelib chiqib bir nechta turlarga bo'lish amaliyoti mavjud. Jumladan, yuridik xato (error juris) deyilganda, sodir etilayotgan qilmishning yuridik mohiyati va oqibatlarining notog'ri baholanishi hamda tasavvur qilinishi tushuniladi [8, 102]. Ammo biz xatoni uning paydo bo'lishiga ko'ra ham tasniflashimiz mumkin.

Jinoyat huquqi nazariyasidan kelib chiqib xatoni: a) tashqi, obyektiv; b) ichki, subyektiv omillarga bog'liq bo'lgan xatolar kabi taqsimlash maqsadga muvofiqdir. Jinoyat huquqi manbalarida xato turlarining o'zini ham turkumlash amaliyoti mavjud.

Jumladan, yuridik xato ham, o'z navbatida, uch xil ko'rinishda bo'lishi mumkin:

birinchidan, sodir etilayotgan qilmishning jinoyatligiga nisbatan yanglishish:

a) shaxs sodir etayotgan qilmishini jinoyat deb biladi, ammo qonunga asosan jinoyat hisoblanmaydi (bunda shaxs o'zini jinoyat sodir qilgan deb hisoblaydi va voqea joyidan yashirinadi yoki holatni yashirish maqsadida boshqa harakatlarni sodir qilish orqali, haqiqiy jinoyatga ham qo'l urib qo'yishi mumkin, ba'zi yuridik manbalarda bu xayoliy jinoyat sifatida ham izohlanadi);

b) shaxs sodir etayotgan qilmishini jinoyat deb bilmaydi, ammo qonun uni jinoyat deb belgilaydi (bunday holatda shaxsning ijtimoiy xavfliligi, jinoyatni ochish bilan bog'liq protsessual harakatlarga to'siq bo'lish holati kuzatilmaydi);

ikkinchidan, jazoning xususiyati bo'yicha yanglishish (jinoyat uchun tayinlanishi mumkin bo'lgan jazo turi, muddati va miqdori haqida yanglishish);

uchinchidan, shaxsning sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishni huquqiy baholashga nisbatan yanglishishi. Ya'ni subyektning o'zi sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishni huquqiy baholashda yanglishuvi. Masalan, shaxs o'zganing mulkini zo'rlik ishlatmay ochiqdan ochiq talon-toraj qiladi (JK 166-m. 1-q.), ammo yashirin ravishda talon-toraj (JK 169-m.) qilyapman deb o'ylaydi. U huquqiy kvalifikatsiya qasd yoki ehtiyotsizlikning aqliy va irodaviy jihatlarini ifodalovchi holatlariga kirmaydi va shu bois ayb javobgarlikka ta'sir etmaydi. Bunday hollarda subyekt (uning fikricha) sodir etgan jinoyati uchun emas, balki haqiqatda sodir etilgan jinoyati uchun javobgarlikka tortiladi.

Shaxsning o'zi sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishni huquqiy baholashga nisbatan yanglishuvi jinoyat qonuni jinoyat sodir etish natijasida kelib chiqishi

mumkin bo'lgan turli yuridik oqibatlarni va ularga nisbatan javobgarlikning tabaqalashtirilgan tizimini nazarda tutadi. Bundan kelib chiqqan holda javobgarlikning u yoki bu shakli yoxud boshqa yuridik oqibatlarni qo'llash uchun asos bo'luvchi belgilar haqida noto'g'ri tasavvurga ega bo'lish bilan bog'liq turli xatolar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, shaxs sodir etgan o'g'rilik uchun jinoyat qonuni shartli hukm qo'llashni nazarda tutishi haqida tasavvur qilib, xatolikka yo'l qo'yishi mumkin, biroq jinoyat qonuni o'g'rilik uchun ozodlikdan mahrum qilish yoki boshqa jazo turlarini ham belgilaydi. Shuningdek, aybdor tomonidan, chin ko'ngildan pushaymon bo'lish, jabrlanuvchi bilan yarashish, kasalligi tufayli javobgarlikdan ozod qilinishini tasavvur qilib, jinoyat sodir etish holatlari ham bundan istisno emas. Shu bilan birga, shaxs tomonidan yo'l qo'yilayotgan xatolar javobgarlikka tortish muddatining o'tishi, sudlanganlik holatini bekor qilish, amnistiya aktini qo'llash va boshqa shu kabilarga ham taalluqli bo'lishi mumkin [9, 92]. Ko'rib chiqilgan turli ko'rinishdagi xatolar shaxs tomonidan sodir etilayotgan qilmishning dastlabki bosqichidayoq uning ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglashi mumkinligini inobatga olgan holda javobgarlik va qilmishga huquqiy baho berishga ta'sir ko'rsatmaydi.

Yuridik xato mavjud bo'lganda, kvalifikatsiyaning umumiy qoidalariga ko'ra, u javobgarlikka ta'sir etmaydi, ya'ni shaxsning qilmishini yuridik xato mavjudligida kvalifikatsiya qilishda xato bo'lgan holda qilmish qanday kvalifikatsiya qilinsa, u bo'lmaganda ham shunday kvalifikatsiya qilinishiga olib keladi. Shunday ekan, sodir etilayotgan qilmishning yuridik mohiyati va yuridik oqibatlariga nisbatan yanglilayotgan shaxsning jinoiy javobgarligi subyektning bu qilmishini baholashiga emas, balki qonun hujjatlarida muvofiq kelib chiqadi. Yuridik xato shaxsning huquqiy ongi bilan ham bog'liq jarayondir. Huquqni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi, deb belgilangan umumiy tamoyil asosida yuridik xato uning aybsizligini ifodalamaydi. Ammo jinoyatchi shaxsini xavflilik darajasini belgilab beradi. Bu holat shaxsga tayinlanadigan jazoga ham ta'sir ko'rsatadi, albatta.

Shaxs sodir etayotgan harakatlarini jinoyat deb hisoblamasa, biroq qonunga asosan bunday qilmishlar jinoyat deb topilsa, shaxsning bu kabi xatolikka yo'l qo'yishi qilmish natijasida qanday jinoiy oqibat kelib chiqqan bo'lsa, ushbu jinoyat tarkibi bilan baholanadi, chunki shaxsning sodir etayotgan qilmishiga noto'g'ri baho berishi uni javobgarlikdan ozod qilmaydi.

Qilmishga bu kabi huquqiy baho berilishi shaxsning qilmishni sodir etishdagi ruhiy holati ijtimoiy qimmatliklarga va uning ijtimoiy ahamiyatiga nisbatan salbiy munosabatdagi aybi bilan ifodalanadi [9, 90]. Masalan, tibbiyot birlashmasi ishchisi birlashmadan o'g'irlayapman deb o'ylab bitta harorat o'lchagichni uyiga olib ketadi. Biroq, qonun mazmuniga ko'ra mulk shaklidan qat'i nazar korxona, tashkilot yoki muassasaning mulkini ko'p miqdorda o'g'irlash jinoyat deb baholanadi. Bu kabi holatlarda shaxs o'z qilmishining jinoyat ekanligini anglamagan holda harakat qilgan bo'lsa-da, o'z harakatlarini ijtimoiy zararli ekanligini tushunadi. Bu holat esa shaxsning aybi bor ekanligini belgilaydi.

Agar shaxs o'z harakatlarini yanglishgan holda jinoyat deb o'ylasa va bunday holatlarni qonun jinoyat deb hisoblamasa, shaxsning qilmishi javobgarlikni nazarda tutmaydi. Masalan, shaxs, bank muassasasini chetlab oz miqdorda valyuta qimmatliklarini o'tkazib jinoyat sodir etyapman deb o'ylasa (JK 177-moddasining 1-qismiga asosan valyuta qimmatliklarini ancha miqdorda olish yoki o'tkazish, shunday harakatlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilgandan so'ng bir yil mobaynida u takroran sodir etilgan taqdirda jinoiy javobgarlik nazarda tutiladi) ham bunday qilmish amaldagi jinoyat qonuniga asosan jinoyat deb topilmaydi. Shu sababdan ham shaxsning harakatlarini jinoyat sifatida etirof qilish uning subyektiv fikri bilan emas, jinoyat qonuni bilan belgilanadi.

Faktik xato – o'sha jinoyatning xususiyatlari va ijtimoiy xavfliligi darajasini belgilovchi obyektiv belgilarga tegishli holatlarni noto'g'ri tasavvur qilishdir. Ya'ni jinoyat predmetini noto'g'ri tushunish va noto'g'ri baholash; jinoyat obyektini noto'g'ri tasavvur qilish, harakat qilish yoki harakatsizlikning xususiyatlarini notog'ri tasavvur qilish kelib chiqqan oqibatning og'irligini, sababiy bog'lanishning rivojini og'irlashtiruvchi holatlarni noto'g'ri tasavvur qilishdan iboratdir [10, 222]. Ko'pincha, aql-idrokli odam o'z ongida atrofdagi obyektiv shakllangan vaziyatni va u qayerda harakat qilishini to'g'ri baholaydi. Ammo ba'zida odam nima qilganidan keyin qanday holatlar paydo bo'lishi to'g'risida noto'g'ri tushunchaga ega bo'ladi. Oddiy so'zlar bilan aytganda, shaxs xatoga yo'l qo'ydi va u huquqbuzarlikning barcha holatlarini noto'g'ri ifodalaydi va sodir etilgan narsalarning o'ziga xos xususiyatlarini va jinoyatni sodir etish shartlarini noto'g'ri baholaydi.

Faktik xato tushunchasiga aniqroq izohni biz B. Matmuratovda quyidagicha ko'rishimiz mumkin. Uning fikricha, faktik xatoda shaxs sodir etgan qilmishining obyektiv belgilari, uning xavfliligi to'g'risida adashishidir. Bu xatolar jinoyatning obyekt va predmeti, jabrlanuvchining shaxsi, qilmishining xarakteri, jinoyatni sodir qilish usuli va foydalanilgan qurollar, sababiy bog'liqlik, javobgarlik darajasi va boshqa belgilari bo'yicha bo'lishi mumkin [11, 87]. Bunda shaxs taxsida yurib ketayotganda taksi haydovchisining sumkasini ichida pul bor deb o'ylab olib ketgan, tushib ochib qaraganida undan giyohvand modda borligini ko'rgan. Bunda uning qilmishi JKning 169-moddasi bo'yicha, agar sumkada narkotik modda borligini bilgan bo'lsa, 25-169-moddasi va 271-moddasi bilan uning qilmishi malakalanishi lozim bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida faktik xatoning huquqiy asoslari nazarda tutilmagan. Bu asosan jinoyat huquqi nazariyasining tadqiqot objekti hisoblanadi. Jinoyat obyektiga nisbatan xato qilish tajovuz qilinayotgan obyektning ijtimoiy va yuridik mohiyati haqida noto'g'ri tasavvur qilishdir. Yuridik adabiyotlarda obyektga nisbatan xato ikkiga ajratiladi. Birinchidan, shaxs muayyan bir obyektga tajovuz qilmoqdaman deb o'ylaydi, aslida esa tajovuz subyekt o'ylaganidan boshqa obyektga nisbatan qilinadi. Masalan, subyekt dorixonadan giyohvand vositasini o'g'irlayapman deb o'ylaydi, aslida esa o'g'irlangan dori muayyan kasallikni davolash uchun mo'ljallangan dori bo'ladi. Bunday xatoga yo'l qo'yilganda qasdning yo'naltirilganiga qarab kvalifikatsiya qilinadi. Yuqorida keltirilgan misolda, shaxs shifobaxsh dorini

emas, balki giyohvand vositasini talon-toraj qilishga tajovuz qilganligi uchun javobgar qilinadi. Ammo bunda shuni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, subyektning qasdi bilan qamrab olinmagan obyekt bilan hisoblashmaslik mumkin emas. Bunday holda shaxsning subyektiv onggi bilan qamrab olinmagan jinoyat oxiriga yetkazilgan obyekt bo'yicha emas, balki aybdorni qasdi qaratilgan obyektga tajovuz qilishda, o'sha jinoyatni sodir qilishga suiqasd qilishda ayblab javobgar qilinadi [12, 225]. Bu vaziyatda qasdning jinoiy maqsadi qaratilgan obyektning xususiyatidan kelib chiqib qilmishni malakalash maqsadga muvofiq bo'ladi. Ko'pincha, aqli raso odam o'zining ongsizligida uni o'rab turgan obyektiv shakllangan vaziyatni va qayerda harakat qilayotganini to'g'ri baholaydi. Ammo ba'zida odamda uning qilgan ishi qanday holatlardan kelib chiqishi haqida noto'g'ri tasavvurga ega bo'ladi. Oddiy so'zlar bilan aytganda, shaxs xatoga yo'l qo'ydi va u jinoyatning barcha holatlarini noto'g'ri ifodalaydi va sodir etilgan ishning o'ziga xos xususiyatlarini va jinoyat sodir etish shartlarini noto'g'ri baholaydi. Qilmishning xavfliligi ko'plab holatlar bilan aniqlanar ekan, o'z navbatida, shaxs faktik xatosi ham ijtimoiy xavfliligi va sodir etilganlik darajasi hamda oqibatlarga nisbatan ham turli xil bo'lishi mumkin.

Faktik xatoning jinoiy-huquqiy mazmuni, jinoyatning qanday elementiga va uning ijtimoiy xavflilik xususiyatiga va oqibatiga nisbatan ta'siri shaxsda noto'g'ri bo'lishi, xato tasavvur qilish yoki baholashi bilan aniqlanadi. Predmetdan notog'ri tushunish va baholash orqali paydo bo'lgan tasavvurlardan kelib chiqib, faktik xatolarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- sodir etilayotgan qilmishining ijtimoiy xavfliligiga nisbatan;
- tajovuz obyektiga nisbatan;
- yetkazilgan oqibatga nisbatan;
- sababiy bog'lanishga nisbatan;

– javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlar [5, 223]. Ushbu bo'linish tugal emas, albatta. Rustamboyev tomonidan faktik xatoning yuqoridagi taqsimlangan turlarini qisqacha izohlaymiz. Sodir etilgan qilmishining ijtimoiy xavfliligiga nisbatan xatoda, shaxs o'z qilmishini jinoyat sifatida uning obyektiga nisbatan amalda xatoga yo'l qo'yadi. Ya'ni, shaxs muayyan qiymatga ega bo'lgan deb o'ylab o'g'irlagan obyekt qiymatga ega bo'lmaganligi uning qilmishini tugallanmaganligini anglatadi va uning qilmishi shu jinoyatni sodir etishga suiqasd sifatida malakalashga olib keladi. Yoki ba'zi jinoyatlar uning faqat qasddan sodir etilishini talab qiladi, bunday jinoyatlardan A ismli shaxs haqiqiy deb o'ylab qalbaki pulni o'tkazishini biz jinoyat sifatida qabul qila olmaymiz. Tajovuz obyektiga nisbatan xato qilmish sodir qilgan shaxsning jinoyat obyektiga nisbatan xato tasavvurga ega bo'lishida ko'rinadi. Ushbu xato aslida qasdning shakli bilan ham bog'liq bo'ladi, ya'ni qasd jinoyatchi tanlagan shaxsga qaratiladi, ammo u obyektini tanishda yoki unga jinoiy tajovuz qilishda xatoga yo'l qo'yadi. Bunda biz jinoyat predmetiga va jabrlanuvchiga nisbatan xato turlarini izohlashimiz mumkin bo'ladi. Ularning umumiyligi jinoyat obyektining belgisiga nisbatan shaxsning xatoga yo'l qo'yishi bilan belgilanadi. Bu jarayonda jinoyat predmeti va jabrlanuvchining

yaroqlilik masalasi ham kelib chiqadi, albatta. Bunda ayb jinoiy qasdga bog'liq bo'ladi va unga nisbatan qasd sifatida malakalanadi. Masalan, A ismli shaxs B ismli 16 yoshga to'lmagan voyaga yetmaganga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlar qilyapman deb o'ylaydi, ammo B ismli shaxs 17 yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxs bo'lib chiqadi. Bunda ushbu qilmishni suiqasd sifatida malakalanishining ahamiyati asl tajovuz qaratilishi maqsad qilingan obyektning jinoyat qonuni bilan muhofaza qilinishi bilan bog'liq bo'ladi. Yetkazilgan oqibatlarga nisbatan xato tushunchasini tahlil qilamiz. Bunda shaxs avvalo jinoyat sodir qilishidan oldin yetkazishi mumkin bolgan taxminiy zararni anglaydi. Ammo turli sabablar natijasida qilmishning amalga oshirilishi natijasida yetkazilgan zarar kamroq yoki jinoiy rejadan ham oshib ketishi mumkin. Bunday xatoning turli shakllarini keltirishimiz mumkin. Jumladan, sifat, hajm, miqdor ko'rsatkichlari kabi shakllarini keltirishimiz mumkin. Yetkazilgan oqibatning sifatiga nisbatan bo'lgan xato, shaxs tomonidan qilmishi natijasida kelib chiqishini ko'ra bilgan ijtimoiy xavfi katta oqibat faktik jihatdan yuzaga kelmasligi yoki oldindan ko'ra bilganidan boshqa yoki undan ortiqcha faktik oqibat yuzaga kelishida ifodalanadi. Aybdorning ijtimoiy xavfli qilmishi miqdoriga nisbatan xatoga yo'l qo'yishi – bu uning jinoyat og'irlik darajasida xato tasavvurga ega bo'lishida ko'rinadi. Bu vaziyatda yetkazilgan zarar miqdori alohida belgilab qo'yilgan jinoyatlardagina ahamiyatlidir va kvalifikatsiyaga ta'sir qilishi mumkin. Bu asosan iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarda uchraydi. Bunda shaxsning qilmishi og'irroq zarar yetkazganlik bo'yicha malakalanadi. Sababiy bog'lanishga nisbatan xato o'z-o'zidan sodir qilingan qilmish va kelib chiqqan oqibat o'rtasida sababiy bog'lanish mavjudligini holatning izdan chiqishi natijasida xato tasavvur qilishida ko'rinadi. Bunda shaxs o'zi anglay olishi mumkin bo'lgan sababiy bog'lanishnigina anglay oladi aslida esa voqea rivoji unga bog'liq bo'lmasligi ham mumkin.

Bundan tashqari shaxs doim ham qilmishining ustasi bo'lmaydi va bu, albatta, yanglish tasavvurga olib keladi. Agar aybdorning qasdi (niyati) bilan qamrab olingan oqibat kelib chiqqan bo'lsa, bunday holdagi xato subyekt aybining shakliga ta'sir qilmaydi [13, 185]. Ya'ni bunda shaxsning qilmishi qasdan yoki ehtiyotsizlikdan kelib chiqishi ahamiyatsizligi keltirilmoqda. Ammo, bizning fikrimizcha, jinoyatlarning tarkibiy turlarini inobatga olgan holda sababiy bog'anishga nisbatan xato ham aslida ayb shaklini taqozo qilishi mumkin. Masalan, kuchli ruhiy hayajonlanish natijasida qasddan odam o'ldirish jinoyatida, shaxsning kuchli ruhiy hayajonlanishi natijasida qasddan odam o'ldirilishi uning o'ldirishga nisbatan bo'lgan harakati bilan bog'liq, agar bu harakat yetarli bo'lmasa yoki bu harakat boshqa uchinchi shaxsga nisbatan odam o'lishiga olib kelsa, uning qilmishi bu jinoyat tarkibini bermaydi. Rustambayevning jinoyat sodir etish vositasiga nisbatan xatoni ham to'rt guruhga bo'lgan. Bulardan vositaga nisbatan xato ishlatiladigan vosita har qanday holatda ham yaroqsiz bo'lib, buni subyekt o'ziga dalda berish maqsadida, o'zining ustunligini qo'pollikda va o'z-o'ziga ishonishda ishlatishda ifodalanadi, bunda jinoiy javobgarlik istisno etiladi [5, 230]. Aynan shu mulohaza, bizningcha, bahslidir. Ya'ni, bu holat aslida qandaydir jinoiy tazyiq yoki qo'rqitish xarakterida bo'lsa, javobgarlikni taqozo

qilishi lozim. Jinoyatni og'irlashtiruvchi holatga nisbatan xato bor holatlarni yo'q deb, yo'q holatlarni esa bor deb tasavvur qilishi natijasida vujudga keladi. Agar aybdor o'z qilmishida javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlar yo'q deb harakat qilgan bo'lsa, javobgarlik o'sha qilmishning o'zi uchun vujudga keladi [14, 104]. Masalan, homilador ayolni o'ldirgan shaxs ayolning homiladorligini haqiqatdan bilmagan bo'lsa, aybdorning qilmishi JKning 97-moddaning 2-qismi bilan kvalifikatsiya qilinmasligi lozim. Agarda aybdor shaxsning irodasiga bog'liq bo'lmagan holda tajovuz qilinayotgan shaxsga zarar yetkazishi ham faktik xato hisoblanishi lozim. Bunda shaxsning qilmishi o'zi tajovuz qilmoqchi bo'lgan jinoyat obyektiga nisbatan suiqasd va faktik zarar ko'rgan obyektga nisbatan ehtiyotsizlik oqibatida zarar yetkazish deb kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Bunda aynan shu jinoyatning qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida sodir qilinishining belgilab qo'yilganligi ham kvalifikatsiyaga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Bu masalani jinoyat huquqida o'rganish, shuningdek xatoning mazmun-mohiyati, uning kelib chiqish sabablari va kelib chiqish sabablarini ochib berish qonun ustuvorligi va qonun ustuvorligini yanada mustahkamlash, shaxs manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishi bilan ham zarurdir.

Shu bilan birga, xato tushunchasining qonunchilikda mustahkamlanishi qonun ustuvorligini mustahkamlashga yordam beradi, huquqni muhofaza qilish organlariga jinoyat qonunchiligini qo'llashni osonlashtiradi va amaliyotda juda keng tarqalgan obyektiv ayblov holatlarini kamaytiradi.

Yuqoridagi keltirilgan mulohazalarga asoslanib quyidagi takliflarni keltirmoqchimiz:

1. Bizning fikrimizcha, xato tushunchasini subyektiv va obyektiv xato sifatida turkumlash orqali subyektiv xato kvalifikatsiyaga ta'sir qilmasligi va obyektiv xato esa qilmishni malakashga ta'sir qilishi lozim deb hisoblaymiz. Bunga sabab aslida subyektning qilmishi uning tasavvuri orqali baholanmaydi, u jinoyat qonuni orqali baholanadi.

2. Subyektiv, ya'ni yuridik xatoning shakllarini boyitish orqali jinoyat huquqida jinoyatchi shaxsini yanada chuqurroq o'rganish imkoni vujudga kelishini inobatga olib, uning irodaviy va tafakkuriy holatlarini tadqiq etish lozim bo'ladi.

3. Faktik xato (obyektiv yoki real) qilmishni malakalashda, albatta, inobatga olinadi. Ammo bunda bitta masalani unutmagan holda qilmishni kvalifikatsiya qilish lozim, ya'ni jinoiy maqsad uning natijasida vujudga keladigan jinoiy qasd. Jinoiy qasd qanchalik ijtimoiy xavfli bo'lsa, uni malakalash trayektoriyasi ham shu darajani qamrab olishi lozim bo'ladi. Bu qilmishning qasd yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilganlikni talab qiluvchi jinoyat turlarida ahamiyatlidir, albatta.

4. Jinoyat qonunchiligida faktik xato natijasida sodir bo'lgan jinoyatlar, asosan, ayb shaklini taqozo qilgani uchun, qasddan sodir qilinsagina, jinoyat sifatida qaraladigan qilmishlar doirasini kengaytirish lozim deb hisoblaymiz.

5. Jinoyat huquqi nazariyasida uzurli xato va aybli xato tushunchasini keng tadqiq qilish zarurati bor deb o'ylaymiz, bu tushuncha aslida jinoyat qonunchiligida qisqa

bayon qilinadi, zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat misolida, ammo, bu holat, bizning fikrimicha, yetarli tadqiq qilinishi lozim.

6. Eng muhim mulohaza sifatida qasd qanchalik xavfli bo'lmasin oqibatga nisbatan qilmishni baholash orqali unga tayinlanayotgan jazo shunga mutanosib bo'lishini ma'qul deb o'ylaymiz. Bunda shaxs o'zining qilmishini ijtimoiy xavfliligini anglaydi bu kvalifikatsiyada aks etadi, ammo jazo tayinlashda adolatlilik prinsipi asosida unga nisbatan oqibat yoki yetkazilgan zararining xususiyatidan kelib chiqib jazo tayinlash maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Bunga sabab biz yuridik xatoda shaxsning xato fikri orqali qilingan qilmishni kvalifikatsiya qilishda uning subyektiv fikridan emas, qonun talabidan kelib chiqamiz, nega endi faktik xatoda jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektga yetkazilgan real zarardan kelib chiqib jazo tayinlanmasligi kerak. Qonunchiligimiz bu jihatning inobatga olinganligi jinoyat qonunchiligini adolatli va insonparvar xususiyatidan dalolat beradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi [Supreme Court of the Republic of Uzbekistan]. Available at: <https://stat.sud.uz/file/2022/17-01/jinoyat-2021-12oy.pdf>. (accessed 17.01.2022)
2. Koptyakova L.I. Ponyatie oshibok v sovetskom ugolovnom prabe I ix klassifikatsiya [The concept of errors in Soviet criminal law and their classification] – V kn.: Problem prava, sotsialisticheskoy gosudarstvennosti I sotsialnogo upravleniya [Problems of law, socialist statehood and social management]. Sverdlovsk, Izd-vo Ural.un-ta, 1978, p.106.
3. Utevskiy B.S. Kurs sovetskogo ugolovnogo prava [Soviet criminal law course]. Izd-vo Leningr. Un-ta, 1968, p.449.
4. Rarog A.I. Ugolovnoe pravo Rossiyskoy Federatsii. [Criminal law of the Russian Federation]. Общая часть. [A common part]. Moscow, Izd-vo Yurist, 1996, p.195.
5. M.H. Rustambayev. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqiy kursi. 1-Tom. [Criminal Law Course of the Republic of Uzbekistan. Tom 1. M.H. Rustambayev.]. Tashkent, Military-Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018, p. 221.
6. Jinoyat huquqi (Umumiy qism) o'quv qo'llanma. X.R. Ochilov, SH.D. Xaydarov, Z.Z. Shamsidinovlar. [Criminal Law (General Part) Textbook]. Tashkent, 2021, p. 44.
7. Yuridicheskiy slovar. [Law Dictionary]. Pod red. A.N. Arziliyana. Moscow, Institut noviy ekonomika [Institute of New Economics], 2007, p. 539.
8. X. Ochilov. Jinoyat huquqi (umumiy qism) [Criminal law (general part)]. Yuridik texnikum o'quvchilari uchun darslik [Textbook for law students]. Tasheknt, TSUL Publishing House, 2021, p. 102.
9. R. Kabulov, A.A. Otajonov, I.A. Sottiyev. Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish [Qualification of crimes]. – Textbook for higher education institutions of the Ministry

of Internal Affairs, Academy of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, 2012, p 90–92.

10. M. Usmonaliyev. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). Darslik. [Criminal law (General section). Textbook]. “Yangi avlod” nashriyoti. Tashkent, 2005, p. 222.

11. B. Matmuratov. Jinoyat tarkibi bo'yicha kvalifikatsiya qilish masalalari. [Issues of criminal qualification. B.Matmuratov]. Lesson press. Tashkent, 2019, p. 87.

12. M. Usmonaliyev, P. Bakunov Jinoyat huquqi (Umumiy qism). Darslik. [Criminal law (General section). Textbook]. “Nasaf” nashriyoti. Tashkent, 2010, p. 225.

13. M.H. Rustamboyev, Jinoyat huquqi. [Criminal law. Textbook.] Tashkent, TDYU, 2006, p. 185.

14. M.Usmonaliyev. Jinoyat tarkibi. [Criminal structure]. Tashkent, 2008, p. 104

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

1 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti “Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish” kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig‘i

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

Mas‘ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva, F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko‘chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 17-mayda tipografiyaga topshirildi.

Qog‘oz bichimi: A4.

Shartli 11,76 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 5.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti